

סוביבור

(Sobibór). מחנה השמדה. הוקם ליד סוביבור, כפר קטן ותחנת רכבת בחלקו המזרחי של מחוז לובלין בפולין, בקרבת מסילת-הברזל חלם-ולודווא (Chelm-Wlodawa), שמונה ק"מ מדרום לוולודווא. האיזור מיוער, ביצתי ודל אוכלוסין. במרס 1942 הוחל בבניית סוביבור, במסגרת 'מבצע רינהרד'. בהקמת המחנה הועסקו תושבים מקומיים וקבוצה של 80 אסירים יהודים שהובאו מגטאות שבאיזור. עבודות הבינוי נעשו בפיקוחו של ס"ס אוברשטורמפירר ריכרד תומלה, ממשד הבינוי של הס"ס בלובלין. באפריל 1942 מונה ס"ס אוברשטורמפירר פרנץ שטנגל למפקד המחנה, ועבודות הקמת המחנה הושלמו בפיקודו. מחנה סוביבור נבנה על-פי הניסיון שהצטבר והלקחים שהופקו בהקמתו של מחנה ההשמדה בבלז'ץ ובהפעלתו. עם סגל מחנה סוביבור נמנו כ-20-30 גרמנים אנשי ס"ס, שרובם המכריע, וביניהם גם מפקד המחנה שטנגל, שירתו לפני-כן ב'מבצע אותנסיה' ['המתות חסד']. במחנה שירתו גם 90-120 אוקראינים, רובם שבויי מלחמה סובייטים, ואנשי טרווניקי, וביניהם גם פולקסדויטשה מברית-המועצות. הגרמנים מילאו במחנה בעיקר תפקידי פיקוד ומינהלה, והיחידה האוקראינית הועסקה בשמירה, באבטחה ובמניעת בריחה והתנגדות מצד היהודים שהובאו למקום. במחנה רוכזו גם אסירים יהודים לעבודות-עזר שונות. המחנה, שצורתו מרובע של 600X400 מטר, היה מחולק לשלושה אזורים: איזור המינהלה, איזור הקבלה ואיזור ההשמדה. באיזור המינהלה נכלל השטח שנקרא 'מחנה קדמי' (Vorlager) ומחנה I. ב'מחנה הקדמי' נמצא רציף הרכבת ומקום חנייה ל-20 קרונות וכן מבני המגורים של הגרמנים והאוקראינים. במחנה I, שהיה מגודר ומופרד, התגוררו האסירים היהודים ושם היו גם בתי-המלאכה שחלק מהאסירים היהודים עבדו בהם. ל'איזור הקבלה', שנקרא גם מחנה II, הוכנסו משלוחים של יהודים שהובאו להשמדה, ונעשו בו כול הפעולות שקדמו להובלתם לתאי הגזים – הסרת הבגדים, גזיזת שערות הנשים ונטילת החפצים ודברי הערך. איזור ההשמדה או מחנה III היה בחלקו הצפוני-המערבי והמרוחק של שטח המחנה הכללי, ובו היו תאי הגזים, בורות הקבורה וצריף מגורים לאסירים יהודים שהוחזקו באיזור ההוא. את איזור הקבלה ואיזור ההשמדה חיבר שביל שרוחבו שלושה-ארבעה מטרים ואורכו כ-150 מטר. השביל היה מגודר בשני צידיו בתיל דוקרני, שבו היו שזורים ענפים למניעת ראייה, ודרכו הובלו הקורבנות ערומים מהצריף שבו צוו להתפשט עד לתאי הגזים. המחנה כולו הוקף בשלוש גדרות תיל שזורות בענפים כדי למנוע תצפית מבחוץ על הנעשה בפנים. גם האזורים השונים בתוך המחנה היו מגודרים.

שלושת תאי הגזים בסוביבור נמצאו במבנה לבנים. כול אחד מהם גודלו 4X4 מטרים, וקיבולתו 160-180 בני-אדם. הכניסה לתאי הגזים היתה מתוך מרפסת שבחזית הבניין. בכול אחד מהתאים היתה עוד דלת חיצונית להוצאת הגויות. הגז, חד-תחמוצת הפחמן שסיפק מנוע בן 200 כוח-סוס שהוצב בסככה בסמוך לתאי הגזים, הוזרם בצינורות לתוך התאים. אורך בורות הקבורה שבקרבת תאי הגזים היה 50-60 מטר, רוחבם 10-15 מטרים ועומקם 5-7 מטרים. מסילת ברזל צרה עם קרוניות חיברה את רציף הרכבת עם בורות הקבורה, והובלו בה בני-אדם שלא יכלו ללכת בכוחות עצמם לתאי הגזים וגויות המתים בדרך. באמצע אפריל 1942, כשהיתה הקמת המחנה בשלב הסיום, נערך בו ניסוי לשם בדיקת תקינותם של תאי הגזים. כ-250 יהודים, רובם נשים, הובאו ממחנה עבודה שבקריחוב (Krychow), בקרבת סוביבור ונרצחו בתאי הגזים. בתהליך הרצח הנסיוני נכחו כול מפקדי המחנה.

מתוך המשלוחים הראשונים שהובאו להשמדה הוצאו כמה מאות יהודים בעלי כושר עבודה, חולקו לקבוצות עבודה שונות, ולכול אחת מהן ניתן תפקיד מוגדר לאורך המסלול שבו עברו הקורבנות, מרציף הרכבת ועד לתאי הגזים ובורות הקבורה. במרוצת הזמן הגיע מספר האסירים בקבוצות העבודה עד ל-1,000 ובכללם כ-150 נשים. קבוצה אחת בת כמה עשרות אסירים הועסקה ברציף הרכבת. תפקידה היה להוריד מהקרונות את הקורבנות שלא היה כוחם לרדת, להוציא מהרכבת את הנספים בדרך ולנקות את הקרונות מהלכלוך ומהחפצים שנותרו בהם. הרכבת היתה צריכה לצאת מהמחנה בלי כול עקבות של ה"מטען" האנושי שהובל בה. באיזור הקבלה הופעלו קבוצות עבודה אחדות בטיפול בבגדים ובמטען שהותירו אחריהם הקורבנות שנלקחו לתאי הגזים, וכן במיון החפצים ובהכנתם למשלוח מחוץ למחנה. הם צוו לחפש כסף ודברי ערך שנשארו בין החפצים, ולהסיר את הטלאי הצהוב וסימני זיהוי יהודיים אחרים מחלקי הלבוש. אחת הקבוצות באיזור ההוא, שכונתה 'ספרים', עסקה בגזיזת שערות הנשים, והן נארזו ונשלחו אל מחוץ למחנה. עשרות אחדות של יהודים הועסקו בבתי-המלאכה של סנדלרות, חייטות, נגרות ועוד, שנועדו למתן שירותים לסגל הגרמני והאוקראיני של המחנה.

באיזור ההשמדה הוחזקו 200-300 אסירים יהודים, ותפקידם היה להוציא את גויות הנרצחים מתאי הגזים למקום הטמנתם וכן לנקות את תאי הגזים. קבוצה מיוחדת של אסירים, שכונתה 'דנטיסטים', הועסקה בהוצאת שיני הזהב של הנרצחים לפני הטלתם לבורות. בסוף 1942, כאשר החלו לשרוף את הגויות לשם טשטוש עקבות הרצח, הופעלה פלוגה מיוחדת של אסירים למטרה זו.

בקרב האסירים היהודים נערכו כמעט יום-יום סלקציות של חולים וחלשים, והמוצאים נשלחו לתאי הגזים. במקומם נבחרו אסירים חדשים מתוך המשלוחים שהגיעו. נוסף על כך, כול עבירה של אסיר – כגון לקיחת מזון, כסף, או דברי ערך מתוך המטענים שהשאירו אחריהם הקורבנות, עונשה היה מוות. רק מעטים מבין האסירים החזיקו מעמד יותר מחודשים אחדים.

תהליך קבלת המשלוחים של היהודים שהגיעו לסוביבור היה כולו מבוסס על הונאת הקורבנות והעלמת הגורל הצפוי להם. לאחר בואה של הרכבת עם המגורשים נפתחו הקרונות והקורבנות נצטוו לרדת. נאמר להם שהם הגיעו למחנה מעבר ומיון, שממנו יישלחו למחנות עבודה, ולפני השילוח למחנות הללו עליהם להתקלח ובגדיהם יחוטאו. לאחר הודעה זו הופרדו הגברים מהנשים והילדים, כדי ללכת, כביכול, בנפרד למקלחות. הם צוו להתפשט, למסור את כול הכסף ודברי הערך שבידיהם, באיום שכול המנסה להסתיר משה – יירה. אחר-כך הובלו הקורבנות לתאי הגזים, שהיו מוסווים כמקלחות. 550-450 בני-אדם הוכנסו יחד לחדרי הגזים. כול הפעולות הללו נעשו אגב ריצה, צעקות, מכות ויריות באוויר, והקורבנות היו בהלם, מבלי להבין את הקורה עמם. כאשר מלאו תאי הגזים עד לדחיסות, נסגרו ונאטמו, הוזרם פנימה הגז, ובתוך 20-30 דקות מתו כולם.

גוויות הנרצחים הוצאו, ואחרי שנעקרו מהם שיני הזהב נלקחו לבורות ונקברו. כול התהליך, מבוא הרכבת למחנה ועד לקבורת הנרצחים, ארך כשעתיים-שלוש. אגב כך נוקו הקרונות והרכבת יצאה מהמחנה, ו-20 קרונות אחרים, עם מטען אנוש להשמדה, הוכנסו למחנה. השלב הראשון של פעולות ההשמדה ארך שלושה חודשים, מתחילת מאי ועד סוף יולי 1942. בשלב ההוא הובאו לסוביבור יהודים ממחוז לובלין שבפולין וכן מצ'כוסלובקיה, מגרמניה ומאוסטריה. היהודים מהארצות שמחוץ לפולין הובאו תחילה לגטאות במחוז לובלין ומשם נשלחו לסוביבור. המשלוחים בשלב הראשון כללו כ-10,000 יהודים מגרמניה ומאוסטריה, 6,000 יהודים מטרזינשטט ואלפי יהודים מסלובקיה. בסך-הכול נרצחו בחודשים ההם בסוביבור 90,000-100,000.

בסוף יולי פסקו המשלוחים הגדולים לסוביבור לחודשיים לתיקון מסילת הברזל מלובלין לחלם (Chelm).

בשלושת החודשים הראשונים של ההשמדה בסוביבור התברר ששלושת תאי הגזים, שקיבולתם פחות מ-600 נפש, הם צוואר-הבקבוק המכתיב את קצב ההרג. לפיכך נוצלה ההפסקה במשלוחים בחודשי אוגוסט-ספטמבר לבניית עוד שלושה תאי גזים. התאים החדשים נבנו בסמוך לתאים הקיימים והפכו למבנה אחד שפרוזדור מפריד ביניהם. קיבולת תאי הגזים היתה אז קרובה ל-1,200 נפש, דבר שאיפשר הכפלת קצב ההשמדה. בסוף אוגוסט 1942 הועבר מפקדו של סוביבור, שטנגל, לפקד על מחנה ההשמדה טרבלינקה, ובמקומו מונה ס"ס אוברשטורמפירר פרנץ רייכסלייטנר.

בתחילת אוקטובר 1942, לאחר שהסתיימו התיקונים במסילת הברזל לחלם, חודשו המשלוחים לסוביבור. באוקטובר – תחילת נובמבר הובאו להשמדה בסוביבור יהודים מעוד עיירות במחוז לובלין. לאחר סגירת מחנה בבלז' הגיעו לסוביבור בחורף 1942/43 ובאביב ובקיץ 1943 משלוחים גם מגליציה המזרחית. בחורף הובאו למחנה משלוחים עם בני-אדם שקפאו בדרך למוות. חלק מהמשלוחים כלל אנשים ערומים, כדי להקשות על בריחתם בדרך.

לסוביבור הובאו להשמדה גם משלוח של כ-5,000 אסירים יהודים ממחנה מיידאנק. בין אוקטובר 1942 ליוני 1943 הובאו לסוביבור 70,000-80,000 יהודים ממחוזות לובלין וגליציה המזרחית. מספר היהודים מהגנרלגוברמן שנרצחו בסוביבור היה 145,000-150,000.

במחצית השנייה של פברואר 1943 ביקר הינריך הימלר בסוביבור. ביום בואו הובא משלוח מיוחד ובו כמה מאות צעירות יהודיות מאחד ממחנות העבודה שבאיזור לובלין. הימלר צפה בכול התהליך של רציחתן.

עד סוף אוקטובר 1942 נרצחו בסוביבור כ-25,000 יהודים מסלובקיה. במרס 1943 הובאו לסוביבור מצרפת ארבעה משלוחים, ובהם כ-4,000 נפש, ונרצחו שם. בחודשי מרס-יולי 1943 הגיעו 19 משלוחים, ובהם קרוב ל-35,000 יהודים מהולנד. הם הגיעו ברכבות נוסעים, ברדתם בסוביבור התקבלו באדיבות עשויה ונאמר להם לשלוח מכתבים לקרוביהם בהולנד ולהודיע על בואם למחנה עבודה. לאחר כתיבת המכתבים ניתן להם אותו טיפול שניתן לשאר המשלוחים, ובתוך שעות אחדות נלקחו לתאי הגזים.

המשלוחים האחרונים שהובאו להשמדה בסוביבור היו מגטאות וילנה, מינסק ולידה (Lida) שב'נציבות הרייך אוסטלנד'. המשלוחים הללו, ובהם קרוב ל-14,000 יהודים, הגיעו במחצית השנייה של ספטמבר 1943, בעת שחוסלו הגטאות ההן. בסך-הכול נרצחו בסוביבור בכול תקופת פעולתו כ-250,000 יהודים.

בסוף קיץ 1942 החלו לפתוח בסוביבור את בורות קברי ההמונים ולשרוף את הגוויות שבהם. הגוויות נערמו בערימות ענקיות והוצתו. הנרצחים מהמשלוחים שהגיעו אחרי אותו מועד נשרפו מיד, מבלי שנקברו תחילה.

ב-5 ביולי 1943 הוציא הימלר פקודה לחיסול סוביבור כמחנה השמדה ולהפיכתו למחנה ריכוז. למחנה צורף שטח נוסף ונקרא מחנה IV. החלו להקים שם מחסנים לתחמושת שלל סובייטית שהאסירים היו אמורים לטפל בה.

כול תקופת קיום המחנה נעשו נסיונות בריחה מתוכו, בחלקם מוצלחים. כתגמול על בריחות הוצאו להורג עשרות רבות של אסירים. בקיץ 1943 נזרעו שדות מוקשים בחגורה סביב למחנה, כדי למנוע בריחות, וכן מחשש מהתקפות פרטיזנים. בחודשים יולי-אוגוסט 1943 התארגנה בקרב האסירים היהודים שבמחנה קבוצת מחתרת בראשותו של ליאון פלדהנדלר, מי שהיה יושב-ראש היודנרט בעיירה ז'ולקבי (Zólkiew) שבגליציה המזרחית. המחתרת שמה לה למטרה להכין מרד של האסירים ולארגן בריחה כללית מהמחנה. במחצית השנייה של ספטמבר הובאו למחנה מהעיר מינסק שבז'בויה מלחמה יהודים, אנשי הצבא הסובייטי. ביניהם היה סגן אלכסנדר פצ'רסקי. פצ'רסקי קורב לתא המחתרת, קיבל את הפיקוד על הארגון ופלדהנדלר היה לסגנו. תוכנן לחסל את אנשי הס"ס, להשיג נשק ולפרוץ את הגדר אגב קרב במקום בלתי ממוקש. ב-14 באוקטובר 1943 פרץ המרד, ובמהלכו נהרגו 11 אנשי

ס"ס ואוקראינים אחדים. כ-300 מהאסירים הצליחו להימלט, אך רובם נהרגו במהלך המרדף. אותם שנותרו מסיבות שונות במחנה נרצחו כולם. רק כ-50 יהודים מאסירים המחנה שרדו ביום הניצחון.

אחרי המרד החליטו הגרמנים לחסל את המחנה וביטלו את התוכנית להפכו למחנה ריכוז. בסוף 1943 פורק המחנה לחלוטין, השטח נחרש ונזרע, במקומו הוקמה חווה חקלאית, ובה יושב אוקראיני משוערי המחנה. בקיץ 1944 שוחרר האיזור בידי הצבא הסובייטי והצבא הפולני העממי.

מ-6 בספטמבר 1965 עד 20 בדצמבר 1966 נערך בהאגן (Hagen) שבגרמניה המערבית משפטם של 11 אנשי ס"ס ששירתו בסוביבור. במהלך המשפט התאבד אחד הנאשמים, נאשם אחד נידון למאסר עולם, חמישה נידונו לתקופות מאסר של שלוש עד שמונה שנים וארבעה זוכו.

השטח של מחנה סוביבור היה לאתר הנצחה לאומי והוקמה בו אנדרטה לזכר הקורבנות.